WARIES MISDAADREEKS · Nº 328

Verdragsnacht in Meerssen

De zaak van de leeggehaalde proosdijkist

HISTORISCH ONDERZOEKSRAPPORT
naar een kraak in de nacht van 7 op 8 augustus 1784

dr. Noor Kerckhoffs

Werkgroep Geulvallei Archiefonderzoek

UITGEVERIJ WARIES

OVERZICHT

Inhoud

VOOR DE LEZER

Aan de lezer 4
Voorwoord 6

HET RAPPORT

1 Meerssen, de proosdij en de Geul 8
Kader: het Verdrag van Meerssen, 870 11
2 Bronnen en werkwijze 13
3 Het accoord van 7 augustus 1784 16
4 De morgen van 8 augustus 20
5 De Geul in kaart 24
6 Het gastenhuis 26
7 De verhoren van 9 augustus 29
8 Drie brieven 37
9 De smid en de brugwacht 40
10 Waar de kist vandaan kwam 45
11 Personalia 49
12 Nagekomen stukken 52
13 De vondst van 1937 en de sleutel 58
14 Overzichten 61

VOOR DE TWEEDE LEZER

Werkbladen 64
Antwoordformulier 70
Hints in drie niveaus 73
Verzegeld deel: de reconstructie 76
Nawoord 86

VOOR DE LEZER

Aan de lezer

Dit is geen roman. U hebt een onderzoeksrapport in handen, geschreven door een historica die een zaak van 1784 opnieuw heeft uitgezocht. Zij legt alle stukken op tafel: een notariële akte, het verslag van een rentmeester, verhoren, brieven, rekeningen, een molenboek, kaarten van de Geul, een plattegrond, het verslag van een vondst uit 1937 en het onderzoek naar een sleutel. Zij trekt in het rapport zelf geen conclusie. Die staat verzegeld achterin.

U bent de tweede lezer. Lees de stukken, vergelijk ze, wantrouw iedereen die over zichzelf spreekt, en beantwoord de vragen hieronder. Pas wanneer u uw antwoorden op het formulier hebt gezet, opent u het verzegelde deel. Als u vastloopt, staan er achterin hints in drie niveaus, op hun kop gedrukt zodat u niet per ongeluk te veel leest.

Speelduur: twee en een half tot vier uur. U kunt het boek alleen spelen of samen, bijvoorbeeld door de hoofdstukken te verdelen en elkaar daarna te ondervragen.

De vragen

1. Hoe ging de kist open zonder dat het slot beschadigd raakte? Welk voorwerp gebruikte de dader, en waar kwam het vandaan?

2. Wanneer werd de kist leeggehaald? Geef het tijdstip zo precies als het dossier toelaat, en noem de stukken waarop je steunt.

3. Wie heeft de kist leeggehaald? Eén naam. Laat zien dat deze persoon alleen werkte.

VOOR DE LEZER

Voorwoord

In het voorjaar van 2024 kreeg onze werkgroep een brief uit Aken. De schrijfster, een gepensioneerde lerares, had in een familiebijbel een losse aantekening gevonden over een voorvader die in 1785 uit Meerssen naar Aken was vertrokken. Er stond één zin onder, in een negentiende-eeuwse hand: *men heeft hem ten onrechte voor de dief van de proosdijkist gehouden.* Of wij wisten wat daarmee bedoeld werd.

Wij wisten het niet. Wel kenden wij uit de literatuur een vage verwijzing naar een diefstal uit het gastenhuis van de proosdij, in de zomer van 1784, 'zonder braak'. Het leek een van die verhalen die in elk dorp de ronde doen. Toen ik ging zoeken, bleek er meer te liggen dan ik had verwacht: een bundel verhoren, een verslag van de rentmeester, een notariële akte, losse brieven in twee familiearchieven, het molenboek van een volmolen aan de Geul, en, het vreemdste stuk van allemaal, een sleutel die in 1937 bij de afbraak van het gastenhuis uit een muur tevoorschijn kwam.

Het onderzoek duurde ruim twee jaar. Het meeste werk was geduldig bladeren: rekeningen van de rentkamer, jaar na jaar, op zoek naar één post; protocollen van notarissen, akte na akte, op zoek naar één naam. Leden van de werkgroep hebben mij geholpen met het ontcijferen van handschriften, met het overtrekken van kaarten en met het opmeten van wat er van de oude oevers nog te zien is. Een restaurator nam de tijd om een sleutel en een kist te vergelijken alsof het om een kroonjuweel ging. Twee families openden hun zolders. Zonder hen was dit rapport een vermoeden gebleven.

HOOFDSTUK 1

Meerssen, de proosdij en de Geul

Wie vandaag over de Markt van Meerssen loopt, ziet eerst de kerk. De Basiliek van het Heilig Sacrament steekt met haar hoge Maasgotische koor boven de daken uit; de verering van het Heilig Sacrament, waaraan de kerk haar huidige naam dankt, trekt al eeuwen bezoekers. Wie verder loopt, hoort de Geul. Kerk en rivier zijn de twee vaste punten van dit verhaal.

Meerssen is oud. In augustus 870 kwamen hier twee kleinzonen van Karel de Grote bijeen, Karel de Kale en Lodewijk de Duitser. Hun neef Lotharius II was het jaar daarvoor zonder wettige erfgenaam gestorven, en zijn rijk, Lotharingen, werd tussen de twee ooms verdeeld. Over dat Verdrag van Meerssen meer in het kader na dit hoofdstuk. Ook in 1784 wist men dat nog, zoals we zullen zien: een notaris koos de datum van een accoord met opzet zo dat de ondertekening op de vooravond van de verjaardag van dat verdrag viel.

Vanaf de tiende eeuw hoorde Meerssen bij de Benedictijnse abdij van Saint-Remi in Reims. De abdij bestuurde haar bezittingen hier vanuit een proosdij naast de kerk, die tot het einde van de achttiende eeuw heeft bestaan. De proosdij was meer dan een klooster. Zij inde tienden en pachten, bezat land, bossen en waterrechten aan de Geul, en had daarvoor een rentmeester in dienst die de rekeningen bijhield. Een deel van het werk speelde zich af in de rentkamer in het hoofdgebouw; gasten van buiten, zoals notarissen, landmeters en kooplieden met wie de proosdij zaken deed, werden ondergebracht in een afzonderlijk gastenhuis aan de Geul.

KADER BIJ HOOFDSTUK 1

Het Verdrag van Meerssen, 870

Wie in Meerssen woont, krijgt het verdrag met de paplepel ingegoten. Toch is het goed om in een paar alinea's te zeggen waarom een notaris in 1784 het de moeite waard vond om de datum van een accoord over een stuw ernaar te kiezen.

Na de dood van Karel de Grote in 814 werd zijn rijk door zijn zoon Lodewijk de Vrome bijeengehouden, maar onder diens zonen viel het uiteen. Bij het Verdrag van Verdun in 843 kreeg Lotharius I een middenrijk dat zich uitstrekte van de Noordzee tot Italië, met Aken als belangrijkste palts. Zijn broers kregen het westen en het oosten. Toen Lotharius I stierf, werd zijn middenrijk op zijn beurt verdeeld; het noordelijke deel, tussen Schelde, Maas en Rijn, ging naar zijn zoon Lotharius II. Naar hem is het gebied Lotharingen gaan heten.

Lotharius II stierf in 869 zonder wettige zoon. Zijn ooms, Karel de Kale in het westen en Lodewijk de Duitser in het oosten, wilden allebei zijn rijk. Karel was er het snelst bij en liet zich nog in hetzelfde jaar in Metz tot koning van Lotharingen kronen. Lodewijk dreigde met oorlog. In plaats van te vechten kwamen de twee koningen in de zomer van 870 bijeen in Meerssen, aan de Maas, op de grens van hun belangen, en verdeelden Lotharingen op 8 augustus onder elkaar. Aken en Keulen kwamen aan Lodewijk; Karel kreeg een groot deel van het westen.

Het verdrag was geen eindpunt. Tien jaar later, bij het verdrag van Ribemont in 880, kwam heel Lotharingen aan het oostelijke rijk. Maar de verdeling van 870 laat zien hoe de lijnen liepen waarlangs het Frankische rijk uiteenviel in de stukken waaruit

HOOFDSTUK 2

Bronnen en werkwijze

De stukken in dit rapport komen uit vijf vindplaatsen. Het grootste deel ligt in het Geulvallei-archief, waar de papieren van de rentkamer van de proosdij en het dossier van de schepenbank in afzonderlijke fondsen worden bewaard. Twee families, de nazaten van papiermaker Crijns en die van landmeter Stassen, gaven mij inzage in hun particuliere archieven. Het molenboek van de volmolen is in bezit van een particulier in Bunde, die anoniem wil blijven. De sleutel, met het verslag van de vondst, bevindt zich in de collectie-Wijnands, genoemd naar de opzichter die hem in 1937 vond. De ijzeren kist zelf bestaat nog: zij staat in een particuliere verzameling in het Heuvelland, waar ik haar in maart 2025 met een restaurator mocht onderzoeken.

Ik heb de stukken in groepen ingedeeld en met een letter en een nummer aangeduid, zodat ik er in het commentaar en in de reconstructie naar kan verwijzen. Binnen elke groep volgen de stukken de datum. De volgorde van de groepen volgt ruwweg de volgorde waarin ik de stukken vond. Dat betekent dat sommige stukken die een vraag uit een eerder hoofdstuk lijken te beantwoorden, pas later in het rapport opduiken. Dat is geen spelletje met de lezer; zo ging het onderzoek.

GROEP	ONDERWERP	WAT	VINDPLAATS
A	Het accoord	akte van notaris Ramakers (uittreksel), telling van het geld	Geulvallei-archief, fonds Rentkamer
B	De rentmeester	verslag van 8 augustus, logementlijst	idem